

О. В. Дяченко

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

ВПЛИВ ТВОРЧОСТІ Т. Г. ШЕВЧЕНКА НА СВІТОГЛЯД О. Я. КОНИСЬКОГО

Охарактеризовано вплив творчості Тараса Шевченка на формування світогляду Олександра Кониського, а також проаналізовано його багаторічну працю стосовно дослідження життя та діяльності поета.

Ключові слова: шевченкознавство, громади, недільні школи.

Дана характеристика впливу творчості Тараса Шевченка на формування мировоззрення Олександра Конисского, а также дан анализ его многолетней работы по исследованию жизни и деятельности поэта.

Ключевые слова: шевченковедение, громады, воскресные школы.

The paper presents the characteristics of Taras Shevchenko's creative influence in shaping the worldview of Olexander Konissky, as well as the analysis of his many years of work on the study of the life and work of the poet.

Key words: Shevchenko's studies, communities, Sunday schools.

Серед шевченкознавців ХІХ ст. головне місце належить видатному українському поету, письменнику й суспільно-громадському діячеві Олександру Яковичу Кониському. Саме він першим поставив цю ділянку знання на широку наукову базу. Та, незважаючи на досить вагомий його внесок у шевченкознавство, роль Олександра Кониського у цій галузі дотепер повністю не оцінено, оскільки досі не створено повної всебічної монографії щодо досліджень народолюбця життя та діяльності Тараса Шевченка. Цієї проблеми вперше торкнувся І. Я. Франко у своїй невеликій праці «Про життя та діяльність Олександра Кониського» [32]. Зазначимо також, що майбутньому досліднику цієї теми буде нелегко зібрати увесь розкиданий матеріал шевченкознавця про Т. Шевченка, бо публікував він переважно більшість своїх розвідок без підпису або ж користувався псевдонімом, а їх мав більше ста.

Письменник намагався приховати авторство багатьох статей стосовно життя та діяльності поета через численні заборони друкувати будь-які вірші Т. Шевченка. Політичні обставини не сприяли й дослідницькій праці над постаттю самого О. Я. Кониського. У радянські часи від початку 1930-х до кінця 1960-х рр. він належав до заборонених письменників, яких можна було згадувати лише з епітетом «буржуазний націоналіст». Отже, на сучасному етапі літературна діяльність О. Я. Кониського, а також ідеологічний вплив на неї творчості Т. Г. Шевченка недостатньо досліджені.

Олександр Якович Кониський – один з багатьох українських громадських діячів, письменників, народолюбців, чия душа замолоду обпечена Шевченковим словом. Стосовно цього він писав: «я з щедрої Тарасової руки напився з повної чаші народних сліз; гіркі вони, і не сказати, які гіркі, зате з ними влилася в мої жили і та тиха гаряча любов до рідного краю і народу. Що цілий мій вік гріє мене, духотворить, піддержувала, коли траплялося спотикнутися, і не давала мені «валитися гнилою колодою». Вже, певна річ, що з тим Богом, з тим символом підю я і на вічний спочин, – писав тридцятирічний письменник. – А символ мій короткий: на національно-соціальному ґрунті ростити таку деревину, щоб під широкою кроною її квітчався народний добробут цілої людності України-Русі; щоб на історичній основі потканням волі, братерства і рівності горожанських прав виткати свій національно-народний омофор на цілу Україну-Русь» [19, с. 67].

Окрім власне самої творчості Т. Г. Шевченка, становленню національної свідомості сприяла також доба суспільних реформ кінця 50-х – початку 60-х рр. XIX ст., доба великого пожвавлення й надій у галузі розвитку української культури та освіти: створення Петербурзької громади й видання першого в Росії українського журналу «Основа», на сторінках якого активно виступали Т. Шевченко, П. Куліш, М. Костомаров та ін. По великих містах інтелігенція організовувалася в громади, відкривала недільні школи тощо. Зазначимо, що періоду життя О. Я. Кониського, коли він виріс до найбільшого шевченкознавця свого часу, передують два інших періоди.

Ще на шкільній лаві Олександр Кониський познайомився з поезією Т. Г. Шевченка, під впливом якої він став свідомим

українцем, а також сам почав висловлювати свої думки і писати поезії українською мовою [24, с. 369]. Так, на другому році навчання у Чернігівській гімназії він написав «Оду» своєму заочновчителю в сатиричному жанрі. За свою «Оду» молодого поета побили й заборонили віршувати. З цього часу молодий поет писав вірші українською у своєму «таємному» зошиті крадькома, щоб ніхто не дізнався [11, арк. 88].

Та знайомство молодого письменника з Шевченковою музою вже на шкільній лаві не можна назвати випадковим. Про це свідчить О. Огоновський у своїй «Історії літератури руської», що «тоді говорили у школах нишком про заслання Т. Г. Шевченка за те, що організував тайне товариство, задачею котрого було бунтувати панських кріпаків і тим приписувати панів визволити людей з кріпацтва» [24, с. 411]. Далі О. Огоновський згадував, що у «малого Кониського був переписаний ввесь «Кобзар» і вчителі не дозволяли їм читати «Тарасову ніч», страхали школярів, що за це можна самому опинитись там, де тепер Шевченко. Тепер учні із ще більшим запалом переписували й учили напам'ять його вірші» [24, с. 411].

Таким чином, під впливом поезій поета малий Олександр, який перед тим писав вірші здебільшого російською мовою, став писати свої вірші українською. За це, на тринадцятому році життя, його було виключено з гімназії [11, арк. 88]. Однак на цьому не припиняється знайомство О. Я. Кониського з творами Т. Г. Шевченка, як дозволеними, так і забороненими.

Отже, 1850-ті рр. – це час палкого молодіжного знайомства та захоплення Шевченковими творами, через які ще школярем майбутній громадський діяч потерпів перші переслідування за своє українство. Цей період охоплює приблизно перші двадцять років його життя, аж до приїзду в Полтаву у 1856 р. [2, с. 4].

Протягом другого періоду (від другої половини 50-х до кінця 80-х рр. XIX ст.) молодий громадський діяч всіма силами пропагував постать Т. Г. Шевченка: поширював його твори, думки, ідеали. Літературні твори цього періоду й громадська та суспільно-культурницька діяльність О. Я. Кониського так або інакше пов'язані з поширюванням культу поета серед усіх верств українського населення. Сам він згадував про це не раз: «Шевченко, і це його величезна заслуга віковічна, і нас людей інтелі-

гентних повернув лицем до народу і примусив нас полюбити народ незрадливо» [22, с. 369].

Пропагандистська діяльність О. Я. Кониського, скерована на поширення культу Т. Г. Шевченка, розпочалася ще за життя поета [20, с. 339-340]. Доказом цього є стаття «Проба улаштування хронології до творів Шевченка», в якій він надав відомості щодо поширення творів поета серед українського дворянства: «Не буде зайвиною згадати, що по Україні, під час страждання Шевченка в Киргизькому степу, було вельми багато по селах зшитків, де без імені автора, були пописувані його твори. Були вони і в моїх родичів і в Козелецькому, і в Пирятинському, і в Полтавському повіті; бачив я їх і в Чернігові, і в Ніжині, і в Борзні. Поема «Княжна» була переписана у мого діда Фекиста Ротмістрова в Чернігові і я в р. 1848 знав її добре і читав із голови, не відаючи, хто її автор» [19, с. 14].

Вся громадська та літературна діяльність молодого письменника у Полтавській громаді на початку 60-х рр. XIX ст., де працювали особисті знайомі Шевченка – Ф. Л. Ткаченко та кирило-мефодіївець Д. П. Пильчиков, пов'язана із зростанням культу особи Кобзаря. В організації багатьох заходів, присвячених поету, найактивнішу роль відігравав О. Я. Кониський [2, с. 8]. Вперше про Т. Г. Шевченка полтавський громадський діяч написав вірш у 1861 р. «Вийшов місяць на могилки» та статтю про враження, яке викликала смерть поета у Полтаві [22, с. 358]. З цього часу О. Я. Кониський на кожні роковини смерті Кобзаря складав нові вірші та різного роду статті, присвячені поету, в яких намагався з'ясувати його значення для України, слов'янського світу й усього людства, а також показав, як творчість Кобзаря вплинула на особистий світогляд та як змінила «все життя, діяльність, помисли» [16, с. 41].

В українській поезії того часу О. Я. Кониський був одним з найвірніших епігонів поета, а тому в його віршах можна знайти багато «з чужого голосу», як влучно висловився П. Куліш [3, с. 143]. У прозових творах письменника часто зустрічаються згадки про Т. Г. Шевченка та його вплив на українські покоління другої половини XIX ст. Від 60-х рр. XIX ст. він писав безліч статей, що стосувалися суспільно-громадського та політичного характеру Кобзаря, його творчість і світ ідей. Більшість з них популярно-пропагандистського характеру, були написані у свій

час на актуальні теми, тому на сьогоднішній день вони, переважно, втратили свою актуальність та все ж можуть служити джерелом для висвітлення тодішніх умов і настроїв передової частини української громадськості, одним з представників якої був і О. Я. Кониський [2, с. 11]. Як зазначалося, більшість з цих статей друкувалися свого часу без підпису, а тому тепер важко визначити їх авторство.

Простежуючи анонімні й криптонімні статті О. Я. Кониського з 1860-х рр., можна визначити, що у 1880-х рр. праці вже відзначалися переважно науковим характером. Біограф у своїх наукових працях у галузі шевченкознавства не зовсім позбувся полемічно-пропагандистського тону та літературного підходу, тому досить важко провести межу між його публіцистичними й науковими творами. Це пояснюється тим, що темперамент дослідника не дозволяв йому підходити безпристрасно до суто наукових питань, однак це не зменшує його вагомий внесок у шевченкознавство. У своїх статтях про Т. Г. Шевченка він дав характеристику його суспільно-політичним поглядам, не на основі творчості, а використовуючи лише життєписний матеріал. Біограф часто визначав світогляд поета, як і свій, двома ідеями – національна та антикріпосницька. Визначаючи національні погляди Т. Г. Шевченка, О. Кониський підкреслював його толерантність до інших народів, прагнення до братерства на основі рівності та ін. [22, с. 20].

Обговорюючи громадську діяльність О. Я. Кониського в царині популяризації Т. Г. Шевченка, слід зазначити ще одну, як на той час, голосну спробу Київської громади, ініціатором якої він був: на початку 1881 р. громадський діяч разом з іншими членами громади, В. Антоновичем, В. Беренштам, О. Кістяківським, подали до Київської думи прохання назвати з нагоди 20-х роковин смерті Кобзаря одну із київських шкіл його іменем. Однак здійсненню цього перешкодив «шовінізм інших членів думи» [8, с. 8].

Українська наука зобов'язана О. Я. Кониському здійсненням надзвичайно важливої справи: 1873 р. він разом з Д. П. Пильчиковим, на той час викладачем Полтавського кадетського корпусу, зібрали кошти на купівлю у Львові друкарні для новостворюваного Товариства ім. Т. Шевченка; в утворенні фонду взяли участь меценати Є. Милорадович, М. Жученко й сам О. Конись-

кий [11, с. 157–164]. Він же через п'ятнадцять років, у 1889 р., наполог на зміні структури товариства з метою скасування його комерційної діяльності й перетворення в Наукове товариство ім. Т. Шевченка. По смерті письменника Товариство отримало за його заповітом ще 10 тис. крб, маєток та бібліотеку [3, с. 99].

Яким чином став О. Я. Кониський біографом Т. Г. Шевченка? У передмові до монографії «Тарас Шевченко-Грушівський. Хроніка його життя» він свідчив: «Життя Т. Г. Шевченка завжди інтересувало мене до високого ступня, а проте до р. 1891 не приходило мені ніколи на думку взятися до написання його життєпису» [22, с. 5]. Спонукою ж до цього, за його словами, послужила необхідність розпочати перший том Записок Наукового товариства ім. Т. Шевченка, патрона товариства. Зазначимо, що для Олександра Кониського не існувало дрібниць у біографії поета. Життя великого Кобзаря, вважав біограф, було сповнене «переходів, перемін у становищі духа, повно енергії, як завжди буває з такими як Тарас... Жодного дрібного вчинку в життю Шевченка не треба й не годиться нехтувати» [25, с. 13]. Він не мав на меті досліджувати творчість поета: «Я гадав, списавши нариси про життя Шевченка, переважно околиці, зараз же писати історію його творчості, а насамкінець – критичний розгляд його творів. Тим-то в нарисах я не зупинявся довго коло літературної діяльності поета, сподіваючись говорити про неї широко в історії творчості» [21, с. 2].

Хроніка Шевченкового життя творилася, за власним свідченням автора, «і мозком, і серцем». В оповіданні «В тумані» О. Кониський так змальовує свої переживання під час роботи над нею: «Се було в другій половині квітня, в Криму, в Алушці... Я цілу ніч писав. Цілу ніч стояв передо мною убогий форт темрявий і його змордована муштрою та нудьгою горопаша залага... За скелею реве море та кидає на берег журбу, ніби хоче ще більш нагнати скорбот на Бережан, і без того сумних, зажурених» [13, арк. 135].

Отже, з цього можна зробити висновок, що О. Я. Кониський – не байдужий літописець. Він перевіряв факти на основі всіх відомих йому джерел і оцінював їх, виходячи з логіки характеру Т. Г. Шевченка, зі своєї концепції духовного світу поета, що, у свою чергу, позначена печаттю світогляду автора біографії на формування якої вплинула творчість Кобзаря. Письменник, як

правило, писав саме про ті факти, котрі були виявом або чинником внутрішнього життя поета. Прагнучи дати уявлення про перебіг життя і його настрої, біограф чимало місця приділив опису оточення, в якому відбувалися події.

У своїй «Хроніці» О. Я. Кониський, другий після І. Франка, торкнувся проблем психології творчого процесу поета: показав, як впливали на психіку Т. Г. Шевченка ті чи інші життєві враження, даючи творчий імпульс. Проте слід зауважити, що дослідник розумів творчий процес спрощено – як відбиття дійсності, а не як її художнє перетворення [25, с. 17]. Йому вдалося здійснити велике й сумлінне дослідження, що стало свого роду підсумком зробленого дожовтневим шевченкознавством. Після «Хроніки» такого роду фундаментальних праць не було. Нечисленні відгуки на неї у пресі були здебільшого інформативними, в яких коротко викладався зміст дослідження. Враження, яке справила ця книга на громадськість, набагато виразніше виявлено у листах приватних осіб до автора, де висловлюється вдячність. Так, про це біографу писали брати О. і Ф. Колесси, А. Кримський, Л. Жемчужников, І. Франко, Д. Мордовець, І. Шраг, Д. Яворницький, В. Ковалів, О. Афанасьєв та ін. Праця «Тарас Шевченко-Грушівський: Хроніка його життя» (Львів, 1898, 1901) у двох томах, є найвищим науковим здобутком О. Я. Кониського і найфундаментальнішим дослідженням біографії Кобзаря.

Таким чином, можна дійти висновку, що творчість Т. Г. Шевченка ще з самого дитинства вплинула на світогляд, громадську, наукову діяльність О. Я. Кониського. Вірші Кобзаря навчили громадського діяча бути чуйним до страждання селян. Так, у його оповіданнях простежується сакралізація простого народу, що зумовлювало зацікавленість до українського побуту, соціального статусу селян тощо. Таким чином, поет, показавши у своїх творах саме простий люд, який, на його думку, є носієм як загальнолюдських, так і національних цінностей, сприяв формуванню світогляду О. Я. Кониського щодо особливості, окремішності і непересічності народної долі. Для послідовника Кобзаря (так вважав себе О. Кониський) існує ніби світ села – це світ сакрального ідеалу, що відтворює модель України як ідеальної цілісності.

Отож зображення села у творах О. Я. Кониського, як і в творах Т. Г. Шевченка, є узагальненим образом ідеального світу лю-

дини в цілому. До кінця свого життя він намагався бути схожим на поета, намагався писати як він, висвітлювати ті ж картини життя, мислити. Однак, не дивлячись на те, що все своє життя О. Кониський намагався бути схожим своїми діями, творчістю, думками на Т. Шевченка, все ж він залишився в історії як дослідник життя та діяльності Кобзаря та як визначний український громадський і культурний діяч.

Бібліографічні посилання

1. *Авдикович О.* Огляд літературної діяльності О. Кониського / О. Авдикович. – Перемишль, 1908.
2. *Антонович М. О.* Кониський і Т. Шевченко / Марко Антонович // Наук. зап. – Мюнхен, 1971-1972. – Вип. 23. – С. 3–48.
3. *Берло Ганна.* Мої знайомства з деякими українськими діячами / Г. Берло // Україна. – 1929. – № 3-4. – С. 99-100.
4. *Возняк М.* Ів. Белей і Ол. Кониський: До зв'язків Галичини з Наддніпрянщиною в 80-х рр. XIX ст. / М. Возняк. – Л., 1928.
5. *Возняк М.* Листування Панька Куліша з О. Кониським / М. Возняк // Нова Україна. – 1923. – № 10-11. – С. 139–162.
6. *Возняк М.* О. Кониський і перші томи «Записок» / М. Возняк // Зап. Наук. Тов-ва ім. Т. Шевченка. – Л., 1929. – Т. 150.
7. *Гориславець В.* Біля витоків народницької історії літератури / В. Гориславець // Слово і час. – 1996. – № 10. – С. 51–60.
8. *Грушевський М.* Пам'яті Олександра Кониського / М. Грушевський // Зап. Наук. Тов-ва ім. Т. Шевченка. – Л., 1901. – Т. 39. – С. 1–14.
9. *Грушевський М. С.* Щоденник (1886–1894) / М. С. Грушевський; упор. Л. Зашкільняк. – К., 1997.
10. *Доманицкий В.* Библиографический указатель сочинений А. Я. Конисского, написанных по-малорусски / В. Доманицкий // Киев. старина. – 1901. – С. 131–151.
11. *Дяченко О. В.* Олександр Якович Кониський і процес українського націотворення другої половини XIX століття: дис. ... канд. іст. наук / О. В. Дяченко. – Д., 2008.
12. *Єфремов С. О.* Кониський / С. Єфремов // Єфремов С. Вибрані твори / С. Єфремов. – К., 1901. – Кн. 1. – С. 23–46.
13. *Кониський О. Я.* Автобіографія / О. Я. Кониський // Ін-тут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. Відділ рукописних фондів і текстології. – Ф. 1604, арк. 87–90.
14. *Кониський О. Я.* В тумані / О. Я. Кониський // Киев. старина. – 1898. – Т. 62. – № 9. – С. 25–28.
15. *Кониський О. Я.* Відчити з історії русько-українського письменства XIX століття / О. Я. Кониський // Зоря. – 1887. – № 4.

16. Кониський О. Я. Доля одного письменника (Ескіз з натури) / О. Я. Кониський // Зоря. – 1881. – № 3. – С. 40–43.
17. Кониський О. Я. Дитинний вік Т. Г. Шевченка: критико-біографічний нарис / О. Я. Кониський // Зап. Наук. Тов-ва ім. Т. Шевченка. – 1899. – Т. 1. – С. 87–123.
18. Кониський О. Я. До життєпису М. О. Дикарева / О. Я. Кониський // Літературно-наук. вісн. – 1900. – Т. 12. – С. 10–29, 75–91.
19. Кониський О. Я. Пам'яті великій: В роковини смерті Тараса Шевченка / О. Я. Кониський // Русалка. – 1866. – № 9. – С. 60–73.
20. Кониський О. Я. Подорож у рідні села Шевченка / О. Я. Кониський // Зоря. – 1893. – № 3. – С. 48–51; № 4. – С. 71–73; № 5. – С. 92–96.
21. Кониський О. Я. Проба улаштування хронології до творів Тараса Шевченка / О. Я. Кониський // Зап. Наук. Тов-ва ім. Т. Шевченка. – 1897. – Т. 17. – Кн. 3. – С. 1–22.
22. Кониський О. Я. Тарас Шевченко-Грушівський. Хроніка його життя / О. Я. Кониський. – К., 1991.
23. Левчук О. Від біографічної деталі до драматичного образу / О. Левчук // Літературна Україна. – 1992. – 21 травня. – С. 3.
24. Огоновський О. Історія літератури руской / О. Огоновський // Світ. – 1882. – Ч. 13. – С. 407–438.
25. Смілянська В. Біограф та його «Хроніка» / В. Смілянська // Кониський О. Я. Тарас Шевченко-Грушівський... / О. Я. Кониський. – К., 1991. – С. 3–23.
26. Смілянська В. Л. О. Кониський – біограф Т. Шевченка / В. Смілянська // Рад. літературознавство. – 1970. – № 12. – С. 33–41.
27. Смілянська В. Л. Шляхи творення біографії Кобзаря в дожовтневому шевченкознавстві / В. Смілянська // Дніпро. – 1970. – Ч. 3. – С. 143–151.
28. Студинський К. Наукове товариство ім. Т. Шевченка у Львові (1873–1928) / К. Студинський. – Л., 1928. – С. 9–18.
29. Уманець М. (Комаров М.) Дещо з історії українського письменства XIX віку // Діло. – 1885. – № 2.03.
30. Франко І. Я. Зібрання творів: у 50 т. / І. Я. Франко. – К., 1984. – Т. 27. – С. 245–248; Т. 41. – С. 497–499.
31. Франко І. Я. Молода Україна / І. Я. Франко. – Л., 1901. – Ч. 1: Провідні ідеї й епізоди. – С. 40–48.
32. Франко І. Я. Про життя і діяльність О. Кониського / І. Я. Франко. – Л., 1901.

Надійшла до редколегії 09.05.2013